

LA HOSPITALITAT KANTIANA I LA CRISI DELS REFUGIATS

Susana Aparicio Aroca

Universitat de Barcelona

saparicio@ub.edu

Resum:

Davant situacions de crisi (siguin aquestes de caire personal, social o polític) els humans acostumem a cercar referents que ens ajudin a transitar-les i, a ser possible, a superar-les. Sovint, aquestes referències no resulten suficientment útils per a superar la situació de crisi viscuda, però si més no (ni que sigui per permetre albirar una solució alternativa) acostumen a ser un ancoratge on recolzar les nostres decisions.

És en aquest sentit que, la recuperació del tractat de Kant sobre La pau perpètua adquireix plena actualitat. La greu crisi humanitària que està vivint Europa en els darrers mesos, amb milers de persones que fugen de l'horror de la guerra als seus països i que truquen a la porta del vell continent a la recerca de la oportunitat d'una vida millor, o de vegades senzillament d'una vida, està posant de manifest la incapacitat (o el que és més greu, la indiferència) dels governs europeus. Aquella Europa, bressol de la democràcia, del naixement i reconeixement de drets i llibertats civils i polítiques afronta la gestió de la crisi dels refugiats amb una clara i flagrant vulneració dels drets humans d'aquestes persones.

Paraules clau:

Hospitalitat, Kant, refugiats, drets humans.

Abstract:

In crisis situations (these are personal in nature, social or political) humans tend to look for references that will help us to manage them. Often these references are not useful enough to overcome the crisis experienced, but usually help us to support on our decisions.

It is in this sense that the recovery on the Treaty of Perpetual Peace Kant becomes necessary. The dire humanitarian crisis being experienced by Europe in recent months, thousands of people fleeing the horrors of the war in their country and who knock at the door of the old continent in search of the opportunity for a better life, or sometimes simply a life, is putting the inability (or what is worse, indifference) of the European governments. That Europe cradle of democracy, the Europe where took place the birth and recognition of rights and civil and political liberties faces

refugee crisis management with a clear and flagrant violation of human rights.

Key words:

Hospitality, Kant, Refugee, Human Rights.

Recibido: 25/02/2016

Aceptado: 11/04/2016

INTRODUCCIÓ

En els darrers mesos estem assistint a una de les més greus crisis humanitàries d'Europa: com donar resposta a l'allau de persones que fugen de la guerra a Síria. La flagrant vulneració dels drets humans d'aquestes persones no es pot circumscriure exclusivament a una qüestió d'hospitalitat, segons és entesa per Kant, com el dret d'un estranger a no ser tractat hostilment per haver arribat al territori d'un altre, sinó que el drama va més enllà en el sentit de que es vulneren el seus drets d'asil, una obligació jurídica i moral que la Unió Europea (UE) incompleix sistemàticament.¹

Tanmateix, tornar la mirada sobre el que Kant va escriure fa més de dos-cents anys resulta obligat. El cosmopolitisme kantià del segle XVIII, és evident que necessita d'una relectura o actualització a la situació del món avui en dia però, malgrat això, moltes de les seves aportacions ens poden ser d'utilitat per a gestionar les complexes relacions internacionals en l'era de la globalització en la qual vivim.

El dret a la hospitalitat es basa, segons la conceptualització kantiana, en "l'existència d'una identitat humana comuna" (Padgen, 2000:25). El projecte filosòfic-polític expressat en el seu opuscle *La pau perpètua* (1785) pretén indagar en els requisits imprescindibles per a assolir tal fita. Fins aleshores les teories contractualistes clàssiques (Hobbes, Locke) s'havien centrat en la relació legal entre l'Estat i els seus ciutadans. Kant dona un pas més en centrar-se en els drets i obligacions entre els estats i els ciutadans que no són membres del propi estat (Loewe, 2010: 559).

[...] Kant muestra especial interés en conceder al ciudadano un ámbito político donde pueda desenvolverse como un sujeto libre e igual, pero advirtiéndole que tal objetivo no puede alcanzarse –y en esto estriba la originalidad de su aportación– si no se adopta un punto de vista cosmopolita (Velasco, 1997: 95-96).

¹ Amnistia Internacional demana, en aquest sentit, que la UE garanteixi el respecte als drets humans i el dret d'asil i que es posi fi a les devolucions il·legals, així com a la violació dels drets humans, inclosos els maltractaments i l'ús excessiu i innecessari de la força. Veure: <https://www.es.amnesty.org/paises/siria/noticias-relacionadas/noticia/articulo/las-personas-refugiadas-no-pueden-esperar-europa-cumple/>

El tractat sobre *La pau perpètua* està estructurat en dues seccions: la primera està formada per sis articles preliminars, i la segona per tres de definitius. Consta, finalment, de dos annexos (1. *Sobre la discrepància entre moral i política des de la perspectiva de la pau perpètua* i 2. *De l'harmonia de la política amb la moral segons el concepte transcendental del dret públic*).

En el present treball només abordarem un d'aquests articles; en concret el tercer article definitiu on, Kant, defineix el concepte d'hospitalitat sota el qual hi fa recaure les condicions mínimes per a l'existència d'un dret cosmopolita. L'objectiu d'aquest treball, doncs, seria fer una breu reflexió a la llum de les aportacions de Kant sobre la hospitalitat humana des de l'òptica d'un fet de malaurada actualitat: la crisi dels refugiats.

LA HOSPITALITAT KANTIANA. CONCEPTE ACTUAL O OBSOLET?

En el tercer article definitiu, Kant diu: El dret cosmopolita ha de limitar-se a les condicions d'una hospitalitat universal.

Kant puntualitza que la hospitalitat significa el dret d'un estranger a no ser tractat hostilment per haver arribat a un altre territori, no té a veure amb la hospitalitat des d'un punt de vista filantròpic (virtut que s'exerceix amb els peregrins o els desvalguts) sinó que es parla des del punt de vista estrictament jurídic i que es fonamenta en el dret de propietat en comú de la superfície de la terra de tots els homes (Moratiel, 2004:21).

Per tant, tal i com entenia Kant aquest dret d'hospitalitat, que assenyala com a condició per a la pau, és un dret de visita. En paraules del propi Kant:

[...] derecho a presentarse a la sociedad que tienen todos los hombres en virtud del derecho de propiedad en común de la superficie de la tierra, sobre la que los hombres no pueden extenderse hasta el infinito, por ser una superficie esférica, teniendo que soportarse unos juntos a otros y no teniendo nadie originariamente más derecho que otro a estar en un determinado lugar de la tierra (Kant, 2012: 64).

Cal entendre aquest dret, tal i com el va formular Kant, en el seu context històric i en aquest sentit el seu plantejament representava el rebuig cap el sotmetiment entre pobles propis del colonialisme de l'època.

L'article ve a dir que els europeus tenen dret a anar a les colònies, en virtut del lliure intercanvi, com també el tindrien individus d'altres pobles si vinguessin a Europa; però només a efectes comercials i no com a imperialistes o com a ocupants militars. El "dret de visita" s'oposa, doncs, al "fet" de l'ocupació militar colonial (Alcoberro, s.p.i.).

Com ens diu Virgina Moratiel, el dret de visita és, avui en dia, un concepte antiquat i que no pot servir com a base per a regular les relacions entre Estats en una societat complexa i globalitzada com la nostra.

La hospitalidad es un concepto que actualmente carece de contenido jurídico y, así, en una federación, como por ejemplo es la Unión Europea, lo que más se le asemeja es la libre circulación de bienes y personas, lo cual tiene unos efectos que trascienden con mucho el simple

derecho de presentación ante una sociedad y apuntan a la inserción de capitales y trabajadores en el mercado. [...] El derecho de visita es una formulación anticuada que hoy resulta muy abstracta y, por tanto, no puede servir de base para regir las relaciones interestatales en una sociedad tan compleja como la globalizada (Moratiel, 2004: 22).

Tanmateix, com diu Habermas, el dret de visita i la hospitalitat universal kantiana mantenen una certa validesa actual. Si bé caldria, efectivament, reformular el dret de visita com una llibertat de moviment al llarg de tot el planeta i també caldria reconèixer “la subjectivitat internacional de l’individu, fins ara només reservada als Estats i als seus representants oficials” (Velasco, 1997:113). És a dir, el dret de visita l’entendríem actualment com un dret a la lliure circulació,² i caldria una interpretació menys restrictiva de la doctrina cosmopolita kantiana que ha dipositat en els Estats el reconeixement d’aquest dret a les persones. Insistirem en aquest darrer punt més tard, i intentarem justificar perquè en realitat no es correspon a la idea kantiana subjacent al seu dret de visita.

Malgrat tot, no hi ha cap dubte que la noció actual de drets humans, recollida a la Declaració Universal dels Drets Humans de 1948, es deutora de la formulació kantiana. Com alguns autors han assenyalat, estaríem davant una *versió millorada* del dret cosmopolita kantià.³

És cert, que per Kant el dret de visita no és un dret il·limitat o un dret de permanència, no es pot entendre com un dret a immigrar, sinó com un dret a no ser tractat hostilment en arribar a un Estat diferent del propi. Aquesta diferenciació ha tingut un correlat en l’actual dret internacional, en el sentit que: mentre el dret a la emigració es reconeix com un dret humà, en canvi, el dret a la immigració no (Loewe, 2010: 555).

Segons això, la idea kantiana de hospitalitat universal:

[...] que se toma como un primer referente histórico de la ciudadanía universal, es entendida como garantía para el comercio y no como una garantía para la persona; lo que protege es la posibilidad de tráfico comercial entre propietarios de distintos estados (Ayala, 2013: 164).

² Dret a la lliure circulació: La creació d’un espai de llibertat, seguretat i justícia dins la Unió Europea té com a objectiu permetre la lliure circulació de persones i garantir, alhora, una protecció dels ciutadans. Es desenvolupa a partir de diversos tractats, com ara: Tampere (1999-2004), La Haya (2004-2009) i Estocolm (2010-2014), i emana del Títol V del Tractat de Funcionament de la Unió Europea, disponible a: http://eurlex.europa.eu/summary-/chapter/justice_freedom_security.html?locale=es&root_default=SUM_1_CODED%3D23%2CSUM_2_CODED%3D2301.

³ En el seu article: “What does Kant understand by cosmopolitan right and how closely is the idea Connected to today’s notion of human rights?”, Naomi Ruth Weir assenjala l’estreta relació entre el concepte kantià del dret cosmopolita i la noció actual de drets humans, posada de manifest sobretot en els articles 13 i 14 de la Declaració dels Drets Humans. Tanmateix, també n’assenjala les diferències, en el sentit de considerar que la Declaració del 1948 cobreix un major espectre de qüestions (educació, matrimoni, llibertat d’expressió...) que amplia els drets de les persones respecte el plantejament kantià.

Com ha afectat això al dret d'asil? Per què el dret d'asil no és un dret subjectiu de les persones? Abans d'intentar donar-hi una possible resposta, caldria fer esment a com es conceptualitza actualment el dret d'asil. Repassem, breument, què s'entén per refugiat (figura que donaria accés al dret d'asil) i el desplegament legal del mateix en el marc de l'actual dret internacional.

Van ser, precisament, els moviments massius de refugiats després de la segona guerra mundial els que van portar a la comunitat internacional a plantejar la necessitat de disposar d'uns instruments jurídics internacionals per a gestionar-los. A l'actualitat, el més important instrument internacional del que disposem és la Convenció sobre l'Estatut dels Refugiats (CRG, d'ara en endavant), que es va signar a Ginebra l'any 1951 (modificat posteriorment, l'any 1967, amb un nou protocol).

La CRG comença el seu articulat amb la definició de refugiat:

El término “refugiado” se aplicará a toda persona que: [...] “debido a un temor fundado de persecución en razón de su raza, religión, nacionalidad, pertenencia a un grupo social particular o en razón de su convicción política, se encuentra fuera del país cuya nacionalidad posee, y que no pueda demandar la protección de éste o en razón de esos temores fundados no la quiera demandar” (CRG, 1967).

A aquesta definició, no exempta de certa vaguetat interpretativa, se li afegixen un seguit de disposicions que “están formuladas como obligaciones de los estados y no como derechos subjetivos de los refugiados que, en cuanto tales, podrían reclamar” (Loewe, 2010: 562). La porta a la seva vulneració, quan es deixa com a simple obligació dels Estats, resta oberta.

Per què s'ha deixat en mans dels Estats en comptes de conceptualitzar-lo com un dret subjectiu de les persones?

Crec que per poder entendre-ho cal retrotreure's en el temps. A Grècia, bressol de la nostra cultura, la llei de hospitalitat tenia un caràcter sagrat i, era un costum inviolable. Es basada en la idea que tots (estrangers i pobres) estaven sota la protecció divina (Zeus); per tant, qui violava aquesta llei estava cometent sacrilegi.⁴

Aquest costum grec experimenta un gir important amb l'aportació del teòleg espanyol Francisco de Vitoria. Per Vitoria l'antic dret d'hospitalitat deixa de ser un mer costum per a convertir-se en un dret de la llei natural. Vitoria apel·la al dret natural a la comunicació i l'associació (*naturalis societas et communicationis*). Considera que aquest dret és un dret natural que ha sobreviscut a la divisió de la propietat entre els humans quan es varen associar per a construir la societat civil.

Vitoria se estaba apoyando para hacer estos comentarios en una venerable tradición humanista que asociaba el comercio con el intercambio de bienes, expresión de una humanidad compartida. El comercio era, según la frase de Filón de Alejandría, *la expresión de un deseo natural de mantener una relación social* (Padgen, 2000:26).

⁴ *La Sagrada ley de hospitalidad griega*. Disponible en: <http://culturaclasicaieslerma.blogspot.com.es/2009/11/la-sagrada-ley-de-hospitalidad-griega.html>

Les tesis de Vitòria, no varen triomfar perquè “era un perill evident per les concepcions contemporànies de la seguretat nacional” (Padgen, 2000:27).

[...] conviene recordar que la seguridad era la preocupación prioritaria de gran parte del pensamiento político europeo desde Bodino a Hobbes y Grocio. [...] la cuestión que todos estos escritores trataban de resolver era la de cómo ofrecer un argumento que reforzara el Estado [...] esto fue resuelto por Grocio, Hobbes y Locke apelando a un mismo derecho natural de autoprotección: el llamado *poder ejecutivo de la ley natural*. [...] Grocio sugiere que los hombres tienen ciertas obligaciones hacia sus vecinos, éstas se expresan solo en términos de un deber de no agresión (Padgen, 2000:27).

Tornem als nostres dies, a quin dret apel·len els Estats per a no complir amb les obligacions (que ells mateixos es varen comprometre a complir) de donar asil als milers de refugiats que ens arriben a Europa? L'autoprotecció (altrament dita, la seguretat nacional). Estem assistint aquests dies a notícies preocupants en el sentit del progressiu (esperem que no irreversible) replegament de certs drets civils i llibertats polítiques que no només afecten a aquells que truquen a la porta d'Europa, fugint de la desesperança, la gana o la por de prendre la vida; sinó que també (i per raons de seguretat i autoprotecció) els europeus veiem com se'ns retallen drets que creiem consolidats.⁵ Així doncs, un dret que no s'atorga a les persones sinó que es deixa a l'arbitri dels Estats fàcilment pot degenerar en una vulneració de drets donat que aquests Estats preocupats (com també ho varen estar en el moment de la seva constitució) per la seguretat interna accepten o rebutgen peticions d'asil en base a criteris que poden ser legítims (una de les obligacions dels Estats és vetllar per la seguretat dels seus ciutadans) però que deixen desprotegits a aquells que no són ciutadans del seu país perquè no hi ha una conceptualització dels drets que es pugui associar a una vertadera ciutadania universal, com pretenia Kant. I és que malgrat la necessitat d'actualitzar el dret de visita tal i com el va formular Kant per adaptar-lo als nostres dies, tanmateix, estic d'acord amb Loewe quan afirma que s'ha fet una parcial interpretació del dret cosmopolita de Kant; ja que, si bé és cert que:

[...] el Derecho Cosmopolita de hospitalidad, no es una gracia otorgada al refugiado. No obstant [...] de acuerdo a Kant, es una parte del derecho público. [...] el derecho de hospitalidad [...] pertenece a la Doctrina del Derecho, en el cual el arbitrio de cada cual debe ser reunido con el arbitrio de los otros de acuerdo a una norma universal. [...] en forma contraria a la interpretación usual del derecho de asilo, éste debe ser entendido como un derecho subjetivo que debe ser respetado por los otros, y no como una obligación de los estados sin un derecho correspondiente (Loewe, 2010: 564).

Loewe assenyala diversos punts que posarien de relleu que s'ha fet una interpretació molt estreta del dret cosmopolita kantianà, “éste es un derecho subjetivo [...] el Derecho cosmopolita (kantiano) se aplica a los seres humanos cuanto tales y no en cuanto a ciudadanos de un estado (Loewe, 2010: 564).

⁵ *Suspensió espai Shengen*. Veure: http://internacional.elpais.com/internacional/2015/12/04/-actualidad/1449219592_367280.html

Per tant, caldria ampliar el “focus” interpretatiu del dret cosmopolita tal i com el va conceptualitzar Kant, això facilitaria un major i millor reconeixement de l'estatus de refugiat:

[...] si el derecho a hospitalidad es efectivo [...] los estados no podrían dificultar innecesariamente los procesos de solicitud del estatus de refugiado [...] ni tampoco mantener a refugiados potenciales en condiciones administrativas que los privan de libertad. [...] La aceptación de este Derecho cosmopolita remediaría [...] la tendencia a desconocer el derecho de asilo, considerándolo algo sobre lo cual pueden disponer libremente en sus jurisdicciones (Loewe, 2010: 566).

CONCLUSIONS

Davant situacions de crisi (siguin aquestes de caire personal, social o polític) els humans acostumen a cercar referents que els ajudin a transitar-les i, a ser possible, a superar-les. Sovint, aquestes referències no resulten suficientment útils per a superar la situació de crisi viscuda, però si més no (ni que sigui per permetre albirar una solució alternativa) acostumen a ser un *ancoratge* on recolzar les nostres decisions.

És en aquest sentit que, la recuperació del tractat de Kant sobre *La pau perpètua* adquireix plena actualitat. La greu crisi humanitària que està vivint Europa en els darrers mesos, amb milers de persones que fugen de l'horror de la guerra als seus països i que *truquen a la porta* del vell continent a la recerca de la oportunitat d'una vida millor, o de vegades senzillament d'una vida, està posant de manifest la incapacitat (o el que és més greu, la indiferència) dels governs europeus. Aquella Europa, bressol de la democràcia, del naixement i reconeixement de drets i llibertats civils i polítiques afronta la gestió de la crisi dels refugiats amb una clara i flagrant vulneració dels drets humans d'aquestes persones.

És cert que aquesta vulneració de drets no es pot circumscriure exclusivament a una qüestió d'hospitalitat, segons és entesa per Kant, com el dret d'un estranger a no ser tractat hostilment per haver arribat al territori d'un altre, cal, doncs, una readaptació a un llenguatge actual on aquella obligació d'hospitalitat (dret de visita) s'estengui a una terminologia més d'acord amb els nostres dies. Parlaríem de drets de circulació, de drets d'asil... en definitiva de drets humans. I és que el lligam entre la concepció kantiana del dret cosmopolita i la noció de drets humans recollida a la Declaració Universal dels drets humans, és inqüestionable. La idea kantiana de ciutadania mundial, trobaria el seu correlat en la proclamació de la igualtat de drets de tots els éssers humans (independentment de raça, religió, nacionalitat...) recollits als articles 1 i 2 de dita Declaració i el mateix dret d'hospitalitat, que es pot veure reflectit (amb matisacions com ja hem assenyalat) en els articles 13 i 14 (dret de lliure circulació i dret d'asil).⁶

⁶ Sobre la idea Kantiana de ciutadania universal i el seu correlat amb drets reconeguts a la Declaració Universal dels Drets Humans es pot consultar “What does Kant understand by cosmopolitan right and how closely is the idea connected to today’s notion of human rights?” (Weir, 2011).

Tanmateix, malgrat l'obsolescència de la terminologia això no resta valor a la concepció de fons. La ciutadania universal, tal i com va ser entesa per Kant adquireix plena actualitat, tenint en compte que mai no ha estat assolida. Tal i com diu Loewe, una reinterpretació del dret cosmopolita kantianista permetria una aplicació més acurada del mateix, ja que aquest (tal i com el va concebre Kant) és un dret subjectiu de les persones, un dret que s'aplica als éssers humans, en tant éssers humans i no ciutadans d'un determinat país. L'atribució de la potestat als Estats a l'hora de reconèixer certs drets com el dret d'asil, obre la porta a l'arbitrarietat i a la vergonyosa batalla de quotes de refugiats a la que assistim (sovint massa impassibles) entre els diferents països de la Unió Europea.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOBERRO PERICAY , Ramon. "La pau perpètua". Consultat el 10 de desembre de 2015, en: www.alcoberro.info/planes/kant15.htm
- AYALA, Alvaro (2013). "Ciudadanía universal: hacia la construcción de una ciudadanía de la emancipación". *Via Juris*, 15, pp. 157-177.
- KANT, Immanuel (2012). *Sobre la paz perpetua*. Madrid: Alianza Editorial.
- LOEWE, Daniel (2010). "Los naufragos de nuestro tiempo: el caso de los refugiados". *Arbor. Ciencia, Pensamiento y Cultura*, 744, pp. 555-570.
- MORATIEL, Virginia (2004). *La concepción kantiana de sociedad cosmopolita ante la globalización*. Consultat el 15 de desembre de 2015, en: www.virginia-moratiel.com
- PADGEN, Anthony (2000). "El ideal cosmopolita, la aristocracia y el triste sino del universalismo europeo". *Ideales políticos de la humanidad*, 15, pp. 21-41.
- VELASCO ARROYO, Juan Carlos (1997). "Ayer y hoy del cosmopolitismo kantiano". *Isegoría*, 16, pp. 91-117.
- WEIR, Naomi Ruth (2011). "What does Kant understand by cosmopolitan right and how closely is the idea connected to today's notion of human rights?" Consultat el 11 de gener 2016, en http://www.academia.edu/2068461/Kant_The_Cosmopolitan_Right_and_Todays_Notion_of_Human_Rights

